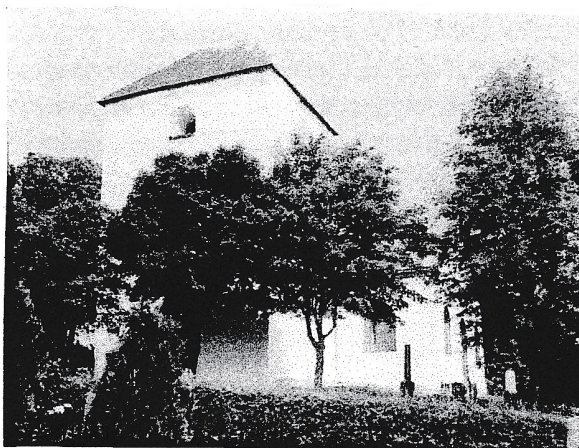

Värjorna i Ö.Sallerups kyrka

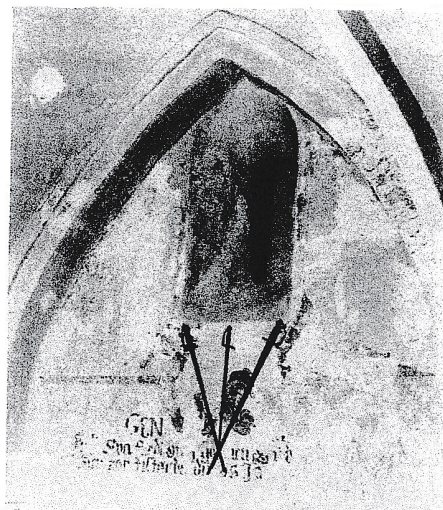
I min barndom på 1940-talet hängde på väggen i kyrkan i min hemsocken Östra Sallerup tre värjor.

I ett nummer av lokaltidningen Mellersta Skåne 1970 fanns som illustration till en artikel av hembygdsforskaren Gunnar Persson, en bild av de tre värjorna liggande i en fönstersmyg i kyrkan. Mindre än ett år senare var i samma tidning införd en notis om att en av värjorna blivit stulen.

Genom mitt senare väckta intresse för min hembygd, där många av mina förfäder var rusthållare, med kompanichefen - ryttmästaren boende i bostället bredvid kyrkan, beslöt jag att göra ett försök att finna någon koppling mellan värjorna och deras ursprungliga ägare.

Östra Sallerups kyrka

Värjorna på väggen ca 1950

Mitt informationssökande

På Tidningsarkivet på Universitetsbiblioteket (UB1) i Lund fann jag arikeln från 1970-08-03, men bilden var tyvärr ganska dålig. Originalfotot skulle behövas för att beskriva den stulna värjan.

Stölden hade polisanmälts men polisens arkiv på Gastelyckan i Lund visade tyvärr att ärendet avskrivits och handlingarna med ev. foto makulerats.

Inte heller i Gunnar Perssons manus som deponerats på Hörby bibliotek fanns något foto.

Ö. Sallerups kyrkoräkenskaper L1a:1 och L1a:2 från slutet av 1600- till mitten av 1800-talet innehåller inventarieförteckningar, men några värjor har inte tagits upp.

På församlingsexpeditionen, nu i Västerstad, finns en mycket utförlig inventarieförteckning med fotografier, men tyvärr från 1989 och därmed utan den stulna värjan.

Skånes Hembygdsförbunds arkiv på St Lars-området i Lund har en omfattande dokumentation av skånska kyrkor och här fann jag för Ö. Sallerup bland annat en inventarieförteckning från 1929 med alla värjorna och bland tidningsurklippen Gunnar Perssons artikel och originalfotot från 1970!

Av Claes Wahlöö på Kulturen i Lund fick jag information om att Sven Dingertz i Skånes Vapenhistoriska förening (som jag inte visste existerade) hade gjort en inventering av vapen i skånska kyrkor och presenterat resultatet i sina medlemskrifter.

Jag läste de aktuella årgångarna på UB1 och fann att bl.a. Ö. Sallerup var med, med ungefärlig uppskattning av från vilken tid värjorna härstammade.

Här fick jag också referenser till Svenska Vapenhistoriska Sällskapet som i vissa nummer

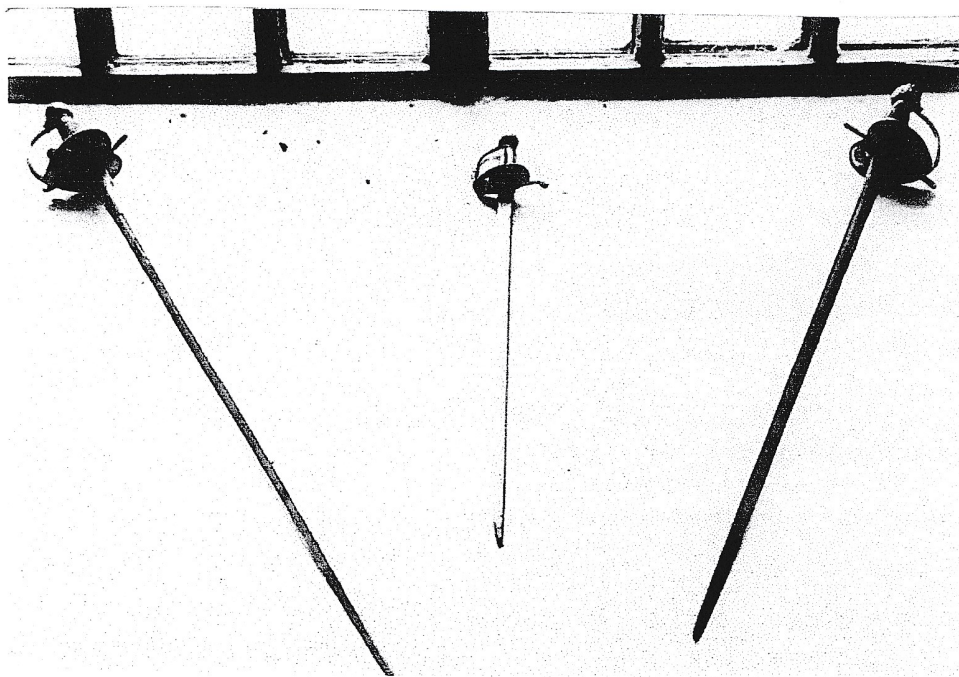
av sina skrifter behandlat seden att hänga upp värjan i kyrkan. Jag lånade dessa nummer på UB1, teologiska inst:s bibliotek och via fjärrlåna från Livrustkammarens bibliotek.

I antikvarisk-topografiska arkivet på Riksantikvarieämbetet i Stockholm finns också en stor samling dokument om Ö. Sallerups kyrka. Här fann jag dessutom fotografier från 1914 på värjorna, men märkligt nog inte den saknade !? Jag rekommenderades att ta kontakt med Historiska museet i Lund.

1914 hölls i samband med Baltiska utställningen i Malmö en stor utställning av gammal kyrklig konst från Skåne med över 600 föremål från nära 200 skånska kyrkor i realskolans gymastiksal. I utställningskatalogen beskrivs föremålen som alla fotograferats på glasplåtar. Historiska museet i Lund var drivande i projektet.

Bland föremålen från Ö. Sallerup fanns de tre värjorna och från glasplåtarna kunde utmärkta kopior framställas. Dessutom hade man på Historiska museet en bild från 1950-talet med värjorna hängande på väggen under det lilla romanska fönstret på kyrkans norrsida.

För att få ytterligare sakkunnig bedömning av värjornas ålder skickade jag fotografier och beskrivningar till Armémuseum i Stockholm och fick 1:e intendent Thomas Roths omdöme.

Gunnar Perssons foto av värjorna 1970. Från höger värja nr 1, 2 och 3

Seden

Vapen, främst värjor från vår stormaktstid och första hälften av 1700-talet finns i flera av våra skånska kyrkor. I Mellanskåne förutom Ö. Sallerup, i Frenninge, Tolånga, Östraby, Ö. Kärrstorp, Harlösa, Holmby, Skarhult och S. Sandby.

När någon prominent person, ofta officer, avlidit överlämnades ofta hans värja och andra symbolföremål till kyrkan vid begravningen. Föremålen köptes tillbaka av de anhöriga mot kontanter till kyrkan, men värjor blev ofta kvar som minne av den avlidne.

Eftersom värjorna tillhörde de anhöriga togs de förmodligen inte upp i kyrkoräkenskapernas inventarieförteckningar och vem som de ursprungligen tillhört glömdes bort.

Många präster tyckte kanske inte att vapen hade någon plats i kyrkan och hängde undan dem i kalla och fuktiga utrymmen som gick hårt åt främst trä- och järndetaljer.

Att seden verkligen tillämpades här vid denna tid framgår av en bouppteckning efter löjtnanten Johan Georg Brusin på löjtnantsbostället Hjära i Högseröds socken som avled i februari 1724, där bland annat upptages "en wärja med silfw. handkafwell som hänges i kyrkian wjd Sahl. Leutnantens graaf". Värjan finns enligt uppgift dock inte bevarad.

Stölder från kyrkor under senare år har tyvärr gjort att eftertraktade inventarier måste hållas inlåsta. Så även i Ö. Sallerup.

Värjorna

Det följande är min sammanställning av beskrivningarna från 1914 och 1929 samt Sven Dingertz och Thomas Roths bedömningar:

Värja nr 1 (514) :

Officersvärja av drabantmodell från Fredrik I:s tid, ca 1720-30.

Fäste med hjärtformig parerplåt, dubbla parestänger, bygel och knapp av förgylld mässing. På parerplåten och knappen Fredrik I:s namnchiffer.

Kaveln lindad med silvertråd.

Klingan tveeggad med otydlig rest av märkning och rostangripen.

Total längd 93 cm.

Värja nr 2 (504) :

Civil dräktvärja. Barn-, pagevärja. Troligen från slutet av 1600-talet.

Fäste med ensidig parerplåt, enkel parerstång och knapp av järn.

Kavellindning saknas. Har troligen varit mässingstråd.

Klingan eneggad med triangulärt tvärsnitt och rostangripen.

Total längd 73 cm.

Värja nr 3 (513) (den stulna) :

Officersvärja av drabantmodell. Troligen från Fredrik I:s tid, 1720 - .

Fäste med hjärtformig parerplåt, dubbla parerstänger, bygel och knapp av förgylld mässing.

Kaveln lindad med silvertråd.

Klingan tveeggad och ev. sirad med Fredrik I:s namnchiffer.

Total längd 100 cm.

Thomas Roth anser att värja nr 1 sannolikt är en s.k. hedersvärja som givits av Fredrik I till någon förtjänt person. Fredrik I var svensk kung 1720-51. Han var gift med Karl XII:s syster Ulrika Eleonora och samtidigt lantgreve av Hessen-Kassel. Hans arkiv förvaras i Marburg i Tyskland. Inom () numrering i utställningskatalogen 1914

Värjornas presumtiva ägare

Åren 1746-47 författade häradets präster en beskrivning av den egna socknen. Om Ö. Sallerups kyrka skriver dåvarande kyrkoherden Johan Wilhelm Corvin bland annat:

Uti kyrkan är en af Salig Kyrkoherden H:r Jöns Hendrikson upprättad graf, uti hvilken äro begrafne sal: Ryttmästaren Orrfelt, Fru Eva Maria Modèe, som dödde d: 19 Mart: 1699. 36 år gammal. En Lieutenant af Sallerups Compagnie vid namn Scheder, som dödde uti arresten i Malmö för Duel med Major Rappholtz uti Råby, och blef hans lik i samma graf nedsatt, men finnes intet i kyrkoboken upptecknat.

Uti samma graf är och begrafven salig Öfverst Lieutenant Balck, som varet Ryttmästare af

Sallerups Compagnie, och dödde d: 17 octob: 1738, och des fru Christina Orrfelt, som dödde d: 24 majj: 1736.

Des utan är ock salig Major Randbeck, som dödde d: 7 Mart: 1739 begravven uti kyrkan med Liksten öfver. - -

I samma sockenbeskrivning finns en "Förteckning på de Herrar Officerare som innehaft Ryttnästare Bostellet i Sallerup, sedan 1700 till Dato (1747)"

Rimligt är att anta att värjorna har anknytning till personer som verkligen bott och begravts i socknen och detta stämmer in på tre officerare:

- * Ryttnästare Johan Orrfelt 1683 - 1702 (dock ej begravd i socknen) och hans familj
- * Överstelöjtnant Carl Detloff Balck 1723 - 1738
- * Major Olof Randbeck 1734 - 1739

Ryttnästare Johan Orrfelt

Johan Orrfelt föddes i Töfsala socken i Åbo skärgård. Hans föräldrar var ryttnästaren Elias Orrfelt och Catharina von Falkenberg på frälshehemmanet Västerby som han 1679 övertog.

1661 blev han student i Åbo.

Den 15:de mars 1698 skickade dåvarande översten för Södra Skånska Kavalleriregementet, Alexander Strömberg på kungens uppmaning in en meritförteckning för officerarna på regementet, men eftersom "relationerna ähro mycket widhlyfteligen författade" hade han gjort en avkortad sammanfattning.

För ryttnästaren för 4:de kompaniet, Sallerup, Johan Orrfelt meddelades följande:

1670 d. 14 December blifwit Musqueter under Kongl. May:ts Guardie.

1671 blifwit Piquener der sammanstädes.

1672 d. 18 December blifwit Drabant under Kongl. May:ts Drabanter.

1676 in Mayo Avangerat till vice Corporal der sammanstädes.

1677 in Aprilis blifwit ständig Corporal wed Drabanterne.

1679 d. 28 October blifwit CapiteinLieutnant under då warande Öfwerste Ramswerds Regimente.

1683 d. 3 October Avangerat till Ryttnästare under detta Regimentet och hafwer Ryttnästaren uthj berörda tienster bewystat slaget wedh Landskrona, och uthj Halmstad slag blifwit Bleserat i halsen, så att förmedelst den skada han der fick, icke kunnat blifwa frisk till slaget stod för Lund.

Under sin tid som ryttnästare för Sallerups kompani bodde han på ryttnästarebostället där.

Han var gift 1:a gången med Eva Maria Modee, begravd 1699-03-19 i Ö. Sallerups kyrka och andra gången med Hedvig Eleonora Cronacker, död 1750 på Fulltofta.

Med 1:a hustrun fick han 4 döttrar Catharina Maria, Eva Elisabet, Beata, Christina och en son Johan som begravdes 1 1/4 år gammal, samtidigt med modern.

Dottern Christina blev 1723 gift med Carl Detlof Balck, också han ryttnästare i Ö. Sallerup.

1687 skänkte Orrfelt en hoppa (männ) till kyrkan efter löjtnant Petter Scheder som blev begravd där och som varit menig under hans korpralskap på drabanterna och senare löjtnant på Sallerups kompani.

Johan Orrfelt stupade i slaget vid Klissov 1702-07-09 och begravdes där dagen efter.

Johan Orrfelts namnteckning från 1680

Överstelöjtnant Carl Detlof Balck

Carl Detlof Balcks fader majoren Johan Balck skriver 1699 i ett brev till kungen där han ber om underhåll att han varit major under sal. greve Wittenbergs regemente i Tyskland och att han med sin familj var med vid Stralsunds kapitulation och förliste i December 1678 tillsammans med 3000 andra, män, kvinnor och barn utanför Bornholm där han blev fången och "mist allt sitt gods". Om Carl Detlof föddes före eller efter katastrofen tycks oklart, men hans broder Fredrik Sigmund föddes i vart fall i Skåne. I ett annat brev 1700 till Guvernören Wellink tackar Johan Balck för att hans två söner fått tjänst vid Livdragonregementet.

1699 blev han korpral vid Livdragonerna

1700 var han med vid Narva och blev furir vid regementet

1701 var han med vid Riga

1702-06-16 blev han kornett vid Södra Skånska kavalleriregementet

1702-11-30 blev han sekundlöjtnant

1704-01-19 blev han löjtnant vid 5:te kompaniet och var detta år med vid Punitz.

1705-12-21 blev han ryttmästare vid Majorens kompani i Blonje.

1706 var han med överste Görtz vid Thyringerwald.

1708 deltog han vid Weprichs belägring.

1709 var han med vid Stara Szenzara och det olyckliga slaget vid Poltava.

1709-07-01 blev han fången vid Perevoltjna och under den ryska fångenskapen arrenderade han enligt ryska dokument öl- och brännvinshandel i staden Tumen i Sibirien.

1722 i maj återkom han och fick majors grad.

1723 vid placeringedeputationens sammanträde fick han omdömet "tient med distinktion i all sin dar" och detta år fick han ryttmästartjänsten på Sallerups kompani efter Johan Ridderschantz.

1723-12-27 blev han på Fulltofta gift med Christina Orrfelt, dotter till ryttmästaren Johan Orrfelt och Eva Maria Modée. Dom fick flera barn, men många dog unga.

1724-02-22 fick han överstelöjtnants grad.

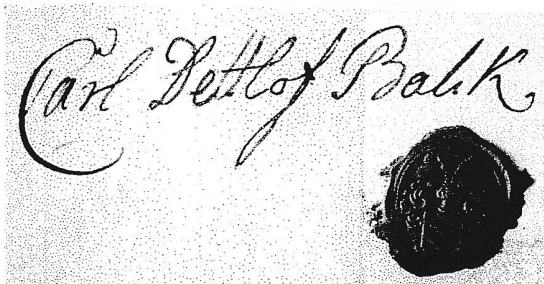
1732-09-06 fick han avsked.

1736-05-24 avled hustrun Christina "på Kölleröd" och blev begravd i kyrkan..

1738-10-17 avled han själv "på Kölleröd" och blev begravd i kyrkan.

I Ö.Sallerups kyrkobok noterades:

1738 d. 3: Nov: begrovs Sal: Öfwerst Lieutnanten Hr Carl Dettlof Balck barnföd i Tyskland och med sina Föräldrar kommen hit til Skåne uti sin späda barndom; gick 1700 ut med Armeen, tiente först under Lifdragonerne, och sedan under Södra Skånska Cawalleriet, hwar wid såsom Ryttmästare blef fången 1709 wid Pultawa, kom från fångenskapen åter tillbaka, och 1724 fick Sallerups Compagnie med Öfwerst Lieutnants Character; tog avsked 1732, och bodde sedan på Kölleröd; hade några år tillbaka warit siukl. Men blef d. 17. Mai angripen af en Lungsiuka och låg alt sedan til sängs til d. 17. October då han Sal. I Herranom afsomnade. War 59 år gammal och 18 dagar.

Carl Dettlof Balcks namnteckning och sigill från hans trohetsförsäkran mot Fredrik I.

Hans broder Fredrik Sigmund delade Carl Detlofs öden under kriget och fångenskapen och sökte ryttmästarindelningen på Sallerup efter Randbeck, men fick avsked 1743 och avled 1754.

Båda bröderna använde i sina trohetsförsäkran mot Fredrik I ett sigill med vapensköld med tre snedställda balkar.

Major Olof Randbeck

Hans egenhändigt författade meritförteckning lyder som följer:

Vad min ålder och födelseort angår så är jag år 1673 född på Öland och uppfostrad i Stockholm. Men år 1693 följt ut med Hans Excellens fältmarskalken Stenbock och Herr Baron Lorentz Creutz till Tyskland under Saxiska trupperna, derest bevistat en kampanj vid Hadelbrunnen, vilken armé kommenderades då av Prins Loui von Baden. Sedan den ändades gick jag till Holland och därifrån till Frankrike, varest jag bevistade 3:ne kampanjer: 2:ne under Luxembourg, den tredje under Duc Villeroys anförande, jämväl varit med vid staden Dixemysens erövring i Brabant, sedermera vid Bryssels bombarderande. När dessa kampanjer voro till ända gick jag till Italien och sedan åt Österrike; därifrån hit till Sverige. Och år 1698 blev jag kvartermästare under Nylands kavalleriregemente och Livkompaniet; men år 1699 begärde och erhöill permission att resa till Stockholm, under vilken resande tid kriget inföll; och som regementet i Finland fick hastigt uppbrott och jag då inte kunde komma över sjön, blev jag alltså av Hans Kungl. Maj:ts glörvördigast i åminnelse Carolus XII benådad att följa armén, som då gick åt Seland (Själland) och uppehöll jag mig hos Hans Excellens greve Horn, som då var kaptenlöjtnant vid Drabanterna samt generalmajor vid kavalleriet och bevistat kampanjen på Seland; därifrån med transporten till Pernau och så på Narva, varest jag uti bataljen följt bredvid Hans Excellens greve Horn, i samma aktion i min vänstra axel blev blesserad. Därifrån till Polen vid den bataljen som hölls vid Klissov, jag även väl följt Hans Excellens greve Horn då han fick den skadliga blessyren och jag uti mitt vänstra ben skjuten blev; strax därefter benådade Hans Maj:t mig att vara adjutant vid Södra Skånska kavalleriregementet och anno 1704 d. 19 Januari blev jag löjtnant vid samma regemente och Livkompaniet. Uti aktionen vid Punitz blev mig en häst undan livet skjuten; strax därpå vid den recontren som skedde vid Oderbeltz blev åter en häst mig undan livet skjuten. År 1708 d. 20 Februari blev jag ryttmästare vid samma regemente; och var som regementet har kommit till att få något med fienden att göra, har jag alltid varit med. Vad belägringar angår var jag med vid Lemberg och Weprich. Kompaniet har jag anfört i 2:ne aktioner, som premierryttmästare, den ena vid Stara Szenzara, den andra vid Poltava. Uti den sistnämnda blev mig 2:ne hästar undan livet skjutna och av kompaniet som jag förde eller kommenderade, allenast 37 man vid liv överblevne, dock många av dem blesserade. Sedan allt detta har jag som andra i största ängslan förnött 13 års tid i fängelset med underdånig trohet för det kära fäderneslandet, allt intill den hugeliga freden blev.

I övrigt är min tjänstelige bön till de höga och förnåma herrar, de tacktes dessa mina ringa meriter gunstigast anse.

Christianstad d. 29 September 1722.

O: Randbäck

Under sin mans fångenskap bodde hans hustru Margareta Öhring i stor fattigdom i Söderhamn.

1722-05-06 kom han hem från fångenskapen.

1724-02-22 blev han major med kaptenlöjtnants indelning.

1734-09-23 fick han ryttmästares indelning vid Sallerups kompani.

1739-03-07 avled han i Ö. Sallerup.

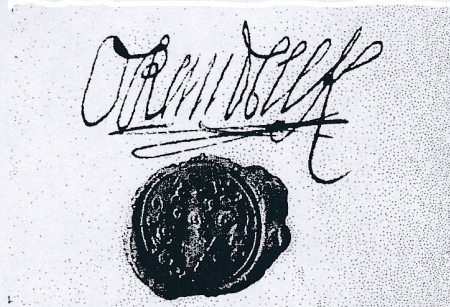
I Ö. Sallerups kyrkobok (C:1) noterades:

1739 d 27 Marti begrovs Sal. Maioren Hr Oluf Randbeck som hade Ryttmästare indelning här på Sallerup, war föd på Öland och Långelöts Socken, blef uti sin späda barndom af fienden de Danska med sin moder fördrifwen til Småland, kom så til Stockholm; Har uti sin ungdom rest uti Tyskland, Holland, Frankrike och Italien uti 4 års tid; blef därpå Qwartermästare under Nylandske Regiment, och gick med Armeen uth 1700; bevistad med heder warandes i alla aktioner med, intil det olyckel. Slaget wid Pultawa, då han blef fången, men under fångenskapen uppehållit sig hos Ryske Rikets Stor Cantzler Gref Hollofzin såsom Stalmästare,

intil 1722 d 6. Mai han kom från fångenskapet, och fick då Maiors character, och 1734 Rytmästare indelning här wid Sallerups Compagnie. War merendels siuk och sängliggande af Gickt; in på slutet låg han ständigt ifrån Sept: månads början intil d 7 Marti: då han avsomnade uti sit ålders 69 år; har sin begravning i kyrkan neder mot funten, hwarföre han och förundnat till kyrkan 30 dal smt med begäran at hans lik i framtiden måtte få stå orubbat.

Kyrkoherde Corvin skriver 1747 i sin sockenbeskrivning om major Randbeck att han är "begravnen uti kyrkan med Liksten öfver. Uppå hvilken står uthugget hans Liktext Esaia 60:v:19:20. Nedan under står ett utbrunnet och utsläkt lius med desse orden *Jag hafver tient andra och förtärt mig sielf.*"

Hans "Liksten" ligger numera sönderslagen och med så gott som oläslig inskription vid trappan från vägen till kyrkogården, väster om tornet.

Olof Randbecks namnteckning och sigillfrån hans trohetsförsäkran mot Fredrik I och hans gravhäll vid Ö. Sallerups kyrka.

Min slutsats

Både överstelöjtnant Carl Detloff Balck och major Olof Randbeck har verkat i socknen under Fredrik I:s regeringstid och begravts i kyrkan. Åtminstone en av värjorna, troligen två, kan bindas till denna tid.

Det verkar därför rimligt att anta att värjorna 1 och 3 tillhört en av, eller båda dessa officerare. Tyvärr har jag inte funnit någon bekräftelse på detta i meritförteckningar mm på Riks- och Krigsarkiven. Möjligen kan någon notering finnas i Fredrik I:s arkiv i Marburg i Tyskland.

Den civila barn- ungdomsvärjan skulle ev. kunna kopplas till Johan Orrfelts familj:

- skänkt av Johan Orrfelt till minne av 1:a hustrun och sonen som båda begravdes i kyrkan?
- skänkt av andra hustrun till minne av Johan Orrfelt?
- skänkt av överstelöjtnant Balck till minne av Christina Orrfelt?

Men värja tillhörde ju nästintill klädedräkten på den tiden och den kan ju ha tillhört någon civilperson.

Källor, utöver de som nämns i texten:

Riksarkivet: Arméns meritfört. vol. M 951, M 992, M 1139.

Krigsarkivet: Biografica.

Skånska guvernementskansliet: DIIIb: 1, 2, 5; DIVa: 15, 23

Björkelund G.: Frosta häradshistoria

Lewenhaupt A.: Karl XII:s officerare

von Platen, C.G.: Kungl. skånska dragonregementets historia del I, II och IV

Elgenstierna : Svenska Adelns Ättartavlor

/ Bertil Olofsson

Värjorna från Östra Sallerup på Baltiska utställningen i Malmö 1914
med sina nummer i utställningskatalogen.

Nummer 514

Nummer 504

Nummer 513

Foton från Kulturens samlingar i Lund.